

EMLÉKEZÉS JELEN IDŐBEN

Pritz Pál: *A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág. Újabb tanulmányok*

■ Hat évvel korábbi kötetéhez képest (*Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*) mind terjedelemben, mint a választott témák tekintetében nagyobb merítéssel jelentkezett Pritz Pál. Úgy hiszem, keveseknek kell őt bemutatni: 2000 óta az MTA doktora, a 20. századi magyar diplomáciatörténet jeles kutatója, Bárdossy László miniszterelnök biográfusa.

Érdeklődése most is főként az 1945 előtti magyar történelemre fókuszál. A szerzőtől megszokott külpolitikai kérdések mellett (28 tanulmányból tíz tisztán ebbe a témakörbe tartozik) jelentős hangsúlyt kapnak az egyéni életutak és az emlékiratok is (kilenc, illetve három tanulmány formájában). Opponensi minőségében is megnyilvánul, e kötet lapjain nyolc történeti munka (az eredetihez képest jóval szelídebb) kritikáját olvashatjuk. Turbucz Dávid, Wintermantel Péter, Eiler Ferenc, Gyarmati György, Baráth Magdolna, Grósz András, Borhi László és Békés Csaba munkáit veszi a szerző górcső alá. Két írása a történelemelmélethez (is) kapcsolódik: a személyiség történelmi szerepe, valamint az emlékiratok kapcsán. A 28 tanulmány öt tematikus egységbe van rendezve: *Sors és felelősség, Hazánk és a nagyvilág, Arcélek, Emlékirat és történelem, Kritikus ponton*.

A kötet címében és előszavában a szerző olyan történetírói attitűd mellett tör lándzsát, mely kérélnthetetlenül lép fel a berögzült tévképzetek, az álobjektivitás és az egyoldalú, elfogult múltértelmezés ellen. Vallja, hogy „nincs emelkedő nemzet, ha (sok egyéb feltételen túlmenően) múltja mindenki által érzékenyen figyelt területein nincs alapvető egyetértés. Másként fogalmazva nincs

nemzeti minimum. Helyette a süketek párbeszéde zajlik. E lehetetlen helyzet – van rá bőven tapasztalat – sokáig fenn tartható. Ám a normák világában – soha ne feledjük – a relativizálás elfogadhatatlan.” (9.) Ehhez a szemlélethez írásában következetesen tartja is magát.

A kötet középpontjában (a címben megjelölt elfogadhatatlan relativizálás mellett) két történetelméleti probléma áll: a történelmi személyiségek eseményekre gyakorolt hatása, valamint az emlékezet. A visszatérő „főszereplők” között Jászi Oszkár, Ady Endre és Horthy Miklós szerepel.

Bár Jászi Oszkárnak Ady Endre szobrot jósolt és a rendszerváltás éveiben a Szabad Demokraták Szövetsége szellemi elődjeként jelölte meg személyét, alakja mégsem került a magyar közgondolkodásban a helyére. Pritz Pál szerint ennek oka elsősorban a Horthy-korszak ideológusainak köszönhető, akik igyekeztek diszkreditálni a Jászi-féle polgári radikális mozgalmat. Példaként Mályusz Elemér *Vörös emigráció*, Tormay Cecil *Bujdosó könyv* és Szekfű Gyula *Három nemzedék* című munkája említetik meg. Az őszirózsás forradalom, melynek emblematis alkjai között Károlyi Mihály mellett Jászit feltétlenül meg kell említeni, a közgondolkodásban a világháborús vereséggel, a Tanácsköztársasággal és a trianoni békeszerződéssel kerül egy negatív gondolati térbe, melyet a húszas-harmincas évek fent említett ideológiai munkái csak erősítettek. Mályusz munkája kifejezetten káros a szerző szerint, mivel (már a címében) egybemossa Jászi alakját a kommunistákkal, holott ismerjük antimarxista, antikommunista nézeteit (lásd *A kommunizmus kilátástalansága*

című művét). Ez a fajta látásmód (nem meglepő módon) 1945 után sem tette közkedvelté, így az Ady által jósolt szoborállítás továbbra is elmaradt. Az SZDSZ 1989-es programja ugyan rá hivatkozik, ám a gyakorlatban ez a párt nemigen tett lépéseket emlékének ápolása érdekében. A szerző szerint akkor kerülhet Jászi alakja a helyére, ha a magyar társadalom máig tartó megosztottsága enyhül. Erre azonban még nincs kilátásunk...

Ady Endre mint Jászi Oszkár barátja (és volt iskolatársa) jelenik meg a kötetben. A barátság a szerző szerint a közös célok és elvek (a társadalmi igazságosság és a demokrácia melletti kiállás) miatt kötött, melynek egyik apropója Jászi nemzetiségi kérdésről írt könyve. Ady verseiben és publicisztikájában található antiszemita jegyeket (pl. *Se regesen senkik jönnek; Korrobori*), ám (ahogy Jászival kötött barátsága is mutatja) ez nem valamiféle faji előítéletességből, hanem a magyarság mély megosztottságából és a korabeli zsidókérdés bonyolult voltából fakad, s csak ebben a koordinátarendszerben értelmezhető helyesen. A nemzetért való aggodás kapcsolja őket össze, ám a történeti emlékezet csak Adyval volt kegyes: költészete már a Horthy-korszak irodalom érettségi vizsgáján is a tételek között szerepelt. Érdekes, hogy az ő népszerűsége is csökkenni látszik manapság, holott versei mind a mai közéletnek, mind a társas érintkezésnek érvényes üzenettel szolgálnának.

A kötet Horthyval foglalkozó írásai szintén a körülötte uralkodó zavart igyekeznek tisztázni, teszi mindezt a szerző a jellemrajz körvonalazásával, valamint a kritikus helyzetekben tett döntések elemzésével. Meglátása szerint a tengernagy megértette, hogy a megcsonkított országnak meg kell találnia a helyét az antant uralta Európában, amihez a háború után beállt kaotikus helyzetet kellett úrrá lenni. Ezt a katonai diktatúra megvalósításával látta csak elérhetőnek – ami azonban az antant számára nem volt elfogadható. Pritz szerint az antant „helyesen

cselekedett, amikor nem nyújtott segítséget Horthy Miklósnak, hogy a Nemzeti Hadsereg élén Magyarországon katonai diktatúrát építsen ki”, ellenben a magyar politikai elit ezek után sem tett semmit azért, hogy „olyan politikai berendezkedés valósuljon meg, amelyet a polgári demokrácia eszméje vezérel”. (186.) Horthy személyiségéről megállapítja, hogy kedvelte a jólétet, ám a fényűzést nem ambicionálta (ezt mutatja pl., hogy családja nem használta a Vár minden lakosztályát). Szerette azt a reprezentatív szerepet, ami tisztségénél fogva személyére hárult, és teljes mellszélességgel vállalta is. Külpolitikai nézeteit ideológiai elfogultságai torzították: nem mérlegelte, hogy a területgyarapodásért milyen árat kell majd fizetni, míg a visszaszerzett területek mértékét kevesellte. A kassai bombatámadás során ledobott „nyomorult 29 bomba” miatt azonnali elégtételt követelt („»lesült volna arcáról a bőr«, ha nem így cselekszik”), tehát a korabeli politikai elit vakságában osztozott. (167–168.) A pokolba vezető út jó szándékkal van kikövezve – foglalhatnánk össze Pritz Pál véleményét Horthy világháborús szerepléséről. A német megszállás kisebbik rosszként való kezelése sorsdöntő tévedésnek minősül, melyet a budapesti zsidóság deportálásának leállításával igyekezett enyhíteni, bár itt a szerző kimondja: Horthy „ekkor megteszi azt, amit korábban is meg kellett volna a magyar állampolgárok élete védelmezéséért tennie”. (168–169.) Az ezt követő kiugrási kísérlet összefoglalása is megkapja a „tragikomikus” jelzőt. Ezúton igyekszik láttatni a szerző, hogy Horthy személye és rendszere kapcsán morális-világnézeti kérdések okozzák a valódi közmegegyezés hiányát annak megítéléséről.

Pritz Pál a személyiség történelemformáló szerepét abban látja, hogy az mennyire volt képes a fennálló helyzetet felismerni és annak lehetőségeit kihasználni. Az első leginkább egy személyes adottság, ami elsősorban az adott személy felkészültségét mutatja, míg a második (bár korántsem függet-

len a személytől) inkább a külső tényező szerepét jelzi. A szerző alapján én magam úgy képezem, hogy minden történelmi személyiség kétkarú mérleg, melynek serpenyőiben a felvázolt két szempont eltérő súllyal szerepel. Ha az előbbiből többel rendelkeznek, akkor az utóbbiból már kevesebbel, vagy vice versa. Jó példa erre Antall József személye, aki kiváló helyzetfelismerőnek bizonyult, ám kora lehetőségeinek csak töredékét tudta kihasználni. Ritka esetekben (pl. Bethlen István) a serpenyőben azonos mértékkel szerepelnek a fenti szempontok, míg akad olyan személy is (pl. Nagy Imre), ahol a sors keze mindkettőt fukarul mérte ki. Mindezek alapján levonhatjuk a tanulságot, miszerint „a személyiségnek mindenkor igen nagy a történelmi szerepe. Nem helyes azt a körülmények súlyára hivatkozva elmosni. Ám a másik végletbe esés hibájától is óvakodnunk kell.” (160.)

A tanulmányok nyelvezete világos és gördülékeny, a laikus olvasóközönség számára is befogadható. A tudományos nyelvhasználatot csak a legszükségesebb esetben alkalmazza, mert úgy látja, hogy a történelemszakma nyelvezete újabbán a megértést nehezíti: „Magára valamit adó történész »természetesen« diskurzusokról értekezik, narratívák között tájékozódik, olvasott forrásának megértéséhez azt kontextualizálja, a kognitív disszonancia ficamain töpreng.” (247.) Ez a fajta szerzői attitűd nem egyedi és nemcsak a honi szakirodalomban merül fel újra és újra. Barbara Tuchman, a Pulitzer-díjas amerikai történész például arról értekezett egy esszéjében, hogy a történetíró számára nem lehet szellemileg kielégítő az unalmas stílus, míg egy jól megszer-

kesztett mondat kifejezetten elégedettséget, sikerélményt okoz. A cél tehát a világos és érthető megfogalmazás mellett az is fontos, hogy igyekezzünk az olvasónak bizonyos mértékű esztétikai élményt okozni. Mindez persze nem jelentheti azt, hogy a történetíró egyben szépíróvá is kell hogy váljon, de a stílus igenis fontos, hiszen (ahogy Jörn Rüsen német történész is megfogalmazta) az elbeszélés ennek az esztétikai funkciónak a révén képes mások számára meggyőző és szemléletes lenni.

Mindez Pritznél szervesen kapcsolódik a történetíró másik feladatához, ami a múlt objektív bemutatására való törekvésben áll. A múlt korlátlan megismerhetőségét ő maga is lehetetlennek tartja, azonban a minél pontosabb bemutatás lehetőségét napjainkban kedvezőbbnek látja, mint az elmúlt korokban – köszönhetően az egyre gyarapodó eszköztárnak, ami egy mai történész rendelkezésére áll. Ily módon a napjainkban egyre népszerűbb emlékiratok kritikai vizsgálata is szakszerűbb lehet az esetleges eltérések higgadt, érthető bemutatásával. „Így jön létre a modern történész azon tudása, amely révén a múltból = történelemtől nyújtott elbeszélése potenciálisan minden más emlékezések között a legtisztább.” (250.) A történész (aki E. H. Carr szerint is a jelen szemüvegén át vizsgálja, értelmezi a múltat) tehát felhozhatja a fényre az emlékiratíró jelen időben történő emlékezését, s mintegy „lefordíthatja” korának olvasója számára.

Pritz Pál tanulmánykötete nemcsak kollégái, a kutató történészek, hanem a történelmet tanító tanárok és az azt tanuló diákok számára is hasznos és ajánlható olvasmány.

Bárány Balázs